

УДК 94(477)“12”(075.3)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-2>**Олена ГУРСЬКА,***orcid.org/0000-0002-1666-5192*

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу наукового і навчально-методичного забезпечення змісту загальної середньої освіти в Новій українській школі

Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»

(Київ, Україна) *elkon44@gmail.com***Ілля ПАРШИН,***orcid.org/0000-0003-0554-1335*

кандидат історичних наук,

завідувач відділу історії середніх віків

Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України

(Львів, Україна) *iparshyn@yahoo.com*

ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ 1991–2001 РОКІВ (НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ КОРОЛЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА)

В умовах російської військової агресії звернення уваги до проблем формування пантеону героїв українського народу є вкрай актуальним завданням. Мета статті полягає у висвітленні елементів формування історичної пам'яті на прикладі короля Русі Данила Романовича у підручниках з історії України 1990-х років. Постать старшого Романовича еволюціонувала внаслідок зміни парадигми сприйняття його особисто та його політики, як в історіографії, так і у педагогічній думці. У статті продемонстровано, що після розпаду Радянського Союзу в Україні відчувався брак національних наративів з минулого. Автори старих москвоцентричних підручників мало приділяли уваги володарям, що не правили у Києві. Вони наголошували на «неодмінному» прагненні встановити союзні відносини із князями Володимиро-Суздальщини, спільному виступі проти монгольської влади. Короткий аналіз навчальної літератури продемонстрував, що ще упродовж 1980-х років місця для питома українських героїв у навчальній шкільній літературі не було. Перші українські підручники з історії Княжої доби з'явилися друком у 1995 р. До того часу уже були відомі та опубліковані дослідження українських істориків першої половини ХХ ст., яких комуністична влада оголосила «буржуазними націоналістами». На основі використання цього наукового пласту сформувалися значно об'єктивніші огляди політики князя і короля Данила Романовича, його держави у цілому. Подальший розвиток української історичної науки трансформував образ старшого Романовича. Вже протягом 1995–2001 рр. описи його життя та політики стали докладнішими, зміцніла також пам'ять та уявлення про концепт королівства Русі, який потрапив на сторінки видань, призначених для шкільного ужитку. Приклад короля Данила Романовича демонструє також важливу закономірність: уявлення про нього спочатку утверджувалося у науковій літературі, пізніше – у навчальній. Це підтверджує звичний механізм формування історичної пам'яті, коли більш консервативні кола авторів-«освітян» наголошують на важливих подіях, уже доведених дослідниками. Активна політика старшого Романовича продемонструвала також відповідь на актуальне для українського соціуму питання про роль та місце Галицько-Волинської держави у системі міждержавних відносин середньовічної Європи.

Ключові слова: *король Данило Романович, історія України, підручники, історична пам'ять, Галицько-Волинська держава.*

Olena HURSKA,

orcid.org/0000-0002-1666-5192

PhD,

Senior Researcher at the Department of the Scientific and Educational and Methodical Providing of the Content of General Secondary Education State Scientific Institution "Institute of Education Content Modernization" (Kyiv, Ukraine) elkon44@gmail.com

Illia PARSHYN,

orcid.org/0000-0003-0554-1335

PhD,

Head of the Department of Medieval Studies Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv, Ukraine) iparshyn@yahoo.com

TEXTBOOKS ON THE HISTORY OF UKRAINE AS AN ELEMENT OF THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY 1991–2001 (USING THE FIGURE OF KING DANYLO ROMANOVYCH AS AN EXAMPLE)

In the conditions of Russian military aggression, paying attention to the problems of forming the pantheon of heroes of the Ukrainian people is an extremely urgent task. The purpose of the article is to highlight the elements of the formation of historical memory on the example of the King of Rus' Danylo Romanovych in textbooks on the history of Ukraine in the 1990s. The figure of the elder Romanovych evolved as a result of a paradigm shift in the perception of him personally and his politics, both in historiography and in pedagogical studies. The article demonstrates that after the collapse of the Soviet Union, Ukraine felt a lack of national narratives from the past. The authors of the old Moscow-centric textbooks paid little attention to the rulers who did not rule in Kyiv. They emphasized the "imperative" desire to establish alliance relations with the princes of Vladimir-Suzdal region, joint action against the Mongol authorities. A brief analysis of educational literature showed that even during the 1980s there was no place for specifically Ukrainian heroes in educational school literature. The first Ukrainian textbooks on the history of the "Kniazha doba" appeared in 1995. By that time, the studies of Ukrainian historians of the first half of the 20th century, whom the communist authorities declared "bourgeois nationalists", were already known and published. On the basis of such assessments, much more objective reviews of the policy of Prince and King Danylo Romanovych and his state were formed. The further development of Ukrainian historical science transformed the image of the elder Romanovych. Already during 1995–2001, the descriptions of his life and politics became more detailed, and the memory and idea of the concept of the kingdom of Rus', which got into the pages of publications intended for school use, also strengthened. The example of King Danylo Romanovych also demonstrates an important regularity: the idea was first established in scientific literature, later – in educational literature. This demonstrates the usual mechanism of historical memory formation. The active policy of the elder Romanovych also demonstrated the answer to the question of the role and place of the Galician-Volhynian state in the system of interstate relations of medieval Europe, which is relevant for Ukrainian society.

Key words: King Danylo Romanovych, history of Ukraine, textbooks, historical memory, Galician-Volhynian state.

Постановка проблеми. Дослідження українського минулого від 1991 р. набуло нового значення. Подолання «білих плям» історії, виявлення травмуючого, трагічного досвіду поколінь, що раніше приховувався радянською владою, відхід від вульгаризованого класового підходу – усе це наслідки поступової демократизації наукової та освітньої діяльності часів відновлення незалежності України. Водночас зазначені тенденції зустрічали опір консервативних (відверто прорадянських, пізніше – проросійських) політиків та суспільно-культурних діячів, погляди яких знаходили підтримку у частини українського соціуму. Наростання кризових тенденцій у гуманітарній сфері ледь не призвели до катастрофи 2014 р., коли свідомі і несвідомі прихильники сепаратизму із російською військо-

вою допомогою спробували знищити самостійний курс України. Скориставшись величезною перевагою, вони досягли певних тактичних здобутків, анексували Крим та перетворили окремі райони Донецької та Луганської областей на сірі анклав. Цей частковий успіх росіян додатково вселив у них впевненість у власній вищості та історичній правоті, відповідно до якої вони мають право повертати собі українські землі, оголошуючи їх питомо російськими. Така політика отримала широку пропагандистську підтримку у всіх їхніх можливих медіа-ресурсах. Нав'язливе повторення вигідних кремлівському режиму наративів, перемішаних із половинчастими «історичними фактами», перетворилося на гібридну зброю, частиною якої стала шкільна історія.

Українське суспільство гідно прийняло виклик, відповіло на провокаційні звинувачення, фейки та пропагандистські випадки активізацією досліджень у галузі гуманітаристики, курсом на дотримання європейських вимог до освіти. Значно змінилася тематика наукових студій, зокрема професійні історики та любителі збільшили свою присутність в інформаційному полі, використовуючи як традиційні друковані засоби донесення власної точки зору, так і цифрові платформи (наприклад, YouTube). Від лютого 2022 р., коли російська агресія оновилася у значно загрозливіших та нелюдських вимірах, сила українського освітньо-наукового спротиву також зростає.

Водночас відповідь на російський виклик ґрунтується на попередніх здобутках освіти і науки. Реакція українського соціуму на експансію – демонстрація певного тріумфу української ідеї, яка заснована також на розумінні свого минулого. В її основі перебуває політика культурної та історичної пам'яті, вивчення історії у школі та популяризація цих знань. Гіпотеза дослідження, яку доводять автори, полягає у тому, що поступовий розвиток наукових історичних знань призводив до трансформації та значного оновлення шкільних підручників, внаслідок чого змінювалося уявлення суспільства про українську минуле.

Аналіз досліджень. Проблематика історичної пам'яті для України є досить новою. Важлива узагальнююча стаття належить А. Киридон (Киридон, 2015), в якій розглянуто особливості формування цього концепту та його сучасне застосування в українських реаліях. Важливим здобутком дослідниці є створення приблизної хронологічної моделі розвитку «історичної пам'яті», що пов'язана із політичними змінами. Хоча пропонувані роздуми досить умовні і не враховують, наприклад, стану «українізації» окремих наук, які не завжди співпадають із декорованими, вважаємо роздуми А. Киридон надзвичайно цінними, особливо через прикрий брак публікацій на відповідну тематику. Інша важлива аналітична стаття належить Ф. Турченку – у своєму дослідженні він описав загальну атмосферу появи перших підручників з історії України після відновлення державності у 1991 р. (Турченко, 2016). Додатково проаналізовано історичні дослідження, які мали відповідний вплив на формування історичних знань та уявлень про постать короля Данила Романовича. Насамперед мовиться про студії Л. Войтовича (Войтович, 2015), М. Волощука (Волощук, 2014), І. Паршина (Паршин, 2015; Паршин, 2022) та інших дослідників, що формують загальний погляд на епоху у світлі сучасного бачення проблеми. Джерелами

для написання статті стали підручники з історії України, які присвячені особливостям висвітлення історії Галицько-Волинської держави.

Мета статті. Мета статті полягає у висвітленні підручників з історії України як елементів формування історичної пам'яті на прикладі короля Русі Данила Романовича (1201–1264).

Виклад основного матеріалу. Стан української історичної на початку 1990-х років надзвичайно влучно охарактеризував Ф. Турченко: «...необхідно було знайти повноцінну наукову заміну радянській версії історії. Без цього створити узагальнений образ минулого України у контексті європейської і світової історії було неможливо. З іншого боку, звільнення від диктату марксистсько-ленінської методології в її радянському варіанті не повинно було поставити вчених у залежність від іншої, «єдино вірної». Однак, знайти сучасні розробки теоретичних підстав історичної науки у працях науковців України виявилось неможливим. У доперебудовних дослідженнях у більшості своїй вони залишалися на позиціях радянської версії марксизму «застійного» періоду... Але в умовах «перебудови» і на початку незалежності, коли обставини змінилися і можна було писати «інакше», ніякої альтернативи вітчизняні історики не запропонували» (Турченко, 2016: 177). Вразливий стан історичних досліджень позначився на якості підручників, зокрема, деякий час функціонували радянські шкільні видання.

Радянський наратив української історії мав чималу кількість прикметних рис, які уже ставали об'єктом наукового дослідження (Батурина, 2019: 144–152). Ця тенденція по-своєму вплинула також на написання підручників, де подавалися лише «перевірені» факти у досить рафінованому вигляді. Наприклад, у посібнику В. Сарбея, Г. Сергієнка, В. Смолія, опублікованому у 1983 р. у видавництві «Радянська школа», можна помітити цілий набір штампів: від зародження класового суспільства (перша тема) і до періоду посилення розпаду і кризи феодального кріпосницького ладу, який у радянські науковій думці традиційно датували першою половиною XIX ст. Погляди авторів, що є типовим для багатьох істориків, пізніше еволюціонували, перебудувалися на «нове мислення». Водночас, упродовж 1980-х років, навіть беручи до уваги поступову лібералізацію совєцького режиму й посилення гласності, аналіз минулого залишався консервативними, і залишки феодалізму на українських землях датувалися XIX ст., що сьогодні є цілком спростованим фактом.

У посібнику існування Русі (Київської Русі) також висвітлено тенденційно. Декілька сторінок, присвячених князюванню Данила Романовича (у тексті – Данило Галицький), на нашу думку, є занадто малим обсягом для представлення учням політики цього володаря. Про його коронацію 1253 р. жодним словом не згадано. Так само у загальних рисах описано внутрішнє становище Галицько-Волинської держави, наголошено на боротьбі проти польських та угорських феодалів (Сарбей, Сергієнко, Смолій, 1983: 27). Окремий, дещо докладніший огляд – протистояння з іноземними загарбниками, тобто монголами (Сарбей, Сергієнко, Смолій, 1983: 28–29). У цьому контексті згадується союз князя Данила Романовича з новгородським князем Олександром Ярославовичем Невським (Сарбей, Сергієнко, Смолій, 1983: 31). Такого альянсу у дійсності ніколи не існувало. Навпаки, князь Олександр зрадив свого брата Андрія і перейшов на бік Орди, від правителів якої отримав підтвердження на братові володіння (Войтович, 2015: 326–328). Схематично окреслене правління князя Данила Романовича не відобразило повноти його діяльності та значення для української історії XIII ст.

Матеріали посібника 1983 р. мали чимало спільного із тогочасною радянською історіографією: частково – із дослідженнями повсякденного часу, почасти – зі студіями сучасних авторам відомих дослідників середньовіччя (насамперед – М. Котляра). Відтак, королівський титул Данила Романовича дослідники ігнорували, так само поза межами наукових інтересів були вияви впливу європейської культури на Русь (Mereniuk, 2021: 60–61). До того ж, чимало досягнень правителя описано пунктирно. Навіть заснування руським князем міста Холм подано «через кому», хоча в українській історії не так багато правителів, які самостійно заклали міські поселення.

Такі радянські оцінки певний час були орієнтирами для шкільного викладання. Навіть в умовах «перебудови» трансформацій зазнавала насамперед історія XX ст. Проголошення незалежності, все ж таки, спричинило поступове зникнення з публічного середовища та колективної пам'яті радянських історичних міфів. Їх почали сприймати як «накинуте ззовні» явище, що не має нічого спільного з національними інтересами. Негативний образ радянської історії з галузі національних наративів було перенесено до російського минулого. На практиці ішлося про створення примітивної «чорно-білої» картини (Киридон, 2015: 247), яка була чималим кроком уперед в історичному плані. Подібна політика принесла свої плоди, що

можна побачити в наступних роботах з Княжої доби для школярів.

Г. Сергієнко та В. Смолій уже в 1995 р. опублікували значно оновлену версію свого підручника. Класові підходи відійшли у минуле, текст став україноцентричним, правління старшого Романовича присвячено окрему увагу. Зокрема, створено ґрунтовну передісторію – ідеться про політику князя Романа Мстиславовича (бл. 1152–1205) і створення Галицько-Волинської держави, що для історії України стало важливим епізодом і чого майже не відображено у підручниках радянського часу. Правління князя Данила описано не менш докладно, згадано про внутрішні діяння, заснування й укріплення міст (поруч із Холмом перелічено також Львів), церковну політику тощо (Сергієнко, Смолій, 1995: 83–85). У посібнику відчувається вплив «нової реальності»: книги М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко та інших «буржуазних істориків» стали доступні читачам і науковцям. Звернення до класичних робіт значно збагатили українську історіографію початку 1990-х років. Перевидання книг на певний час вгамувало чималий інформаційний голод у дослідницьких колах (Волошук, 2014). Зрештою, автори скористалися можливістю процитувати «Історію України» академіка І. Крип'якевича (Сергієнко, Смолій, 1995: 84–85), погляди якого на князя Данила не надто толерувалися у радянські часи.

На зорі незалежності передрук ґрунтовних досліджень першої третини XX ст. дав змогу переоцінити та переосмислити чимало подій. Хоча Г. Сергієнко та В. Смолій знову не вказали про коронацію князя Данила та приписали йому союз із Олександром Ярославовичем, у тексті відчуваються оцінки М. Грушевського, зокрема і щодо переходу влади у Галицькому та Волинському князівствах до литовської династії Гедиміновичів. Використання свідчень римського посла-францисканця П'єтро Карпіні (Сергієнко, Смолій, 1995: 93–94) показало, що українські середньовічні землі згадуються також поза межами літописних повідомлень. Значення латиномовних джерел для вивчення правління короля Данила з'ясоване пізніше (Паршин, 2022: 274–275).

У 1996 р. вийшов друком підручник Р. Лях та Н. Темірової, в якому існував уже окремий розділ – «Галицько-Волинська держава» (Лях, Темірова, 1996: 73–83). Виокремлення такого тексту в шкільному підручнику у дечому випередило розвиток наукового бачення проблеми – в історіографії тривалий час володіння Романовичів називали князівством або Галицько-Волинською Руссю.

У розділі окреслено обставини створення єдиного володіння, вектори політики князя Романа Мстиславовича. Значно повніше створено образ його сина Данила – уточнено, що він коронувався у Дорогичині в 1253 р. королівським вінцем, а його союзником у боротьбі із монголами був князь Андрій Ярославович, а не Олександр. Докладну оповідь завершили короткі відомості про останніх Романовичів, тобто Галицько-Волинська держава не зникла раптово із курсу шкільної історії.

В оновленому виданні підручника Р. Лях та Н. Темірової (Лях, Темірова, 2000: 256–259) князя і короля Данила Романовича відверто героїзують, проте у руслі свідчень, залишених вірним літописцем (що цілком відповідає історичним дослідженням (Паршин, 2018: 30–31). Для формування історичної пам'яті такий крок став цілком природним, оскільки передбачив наголошення на національних героях минулого та формуванні відповідного образу (Киридон, 2015: 248–249).

Варто відзначити також інший підручник, який пропонує докладний огляд минулого Галицько-Волинської держави із особливим наголосом на культурних процесах (Коляда, Криlach, Слюсаренко, 2001: 227–256). Постаць князя і короля Данила Романовича висвітлена надзвичайно широко, особливо із точки зору врахування іншого вектору – дипломатичних контактів. Напевно, загалом для національної історичної пам'яті такий акцент був важливим, адже поступово у суспільстві почали виникати питання, пов'язані із місцем України у світі. Демонстрація зовнішніх контактів старшого Романовича – чудова вказівка на важливість його держави у Центрально-Східній Європі.

Як продовження цієї імовірної тенденції – В. Смолій та В. Степанков у підручнику з історії України для 7–х класів уживали назву Українське королівство (Смолій, Степанков, 2001: 198). Відзначимо, що подібні оцінки ішли поруч із відповідними досягненнями української історіографії, яка на початку ХХІ ст. почала відроджувати та вводити до вжитку концепт королівства Русі, хоча й у менш барвистому обрамленні. Поступове впровадження нового для шкільного навчання та історичної пам'яті терміну стало важливою віхою. Автори пояснювали: «Коронація Данила стала важливою подією політичної історії України. З цього часу не лише фактично, а й юридично Галицько-Волинське князівство набуло статусу самостійної Української держави... Саме королівство ... в очах європейської громадськості

було державою руського народу, Руссю, спадкоємницею Руської імперії» (Смолій, Степанков, 2001: 203). Сучасні погляди на описані події ХІІІ ст. вказують на певну переоцінку таких патетичних описів (Войтович, 2015: 320–329; Паршин, 2018: 48–51), утвердження зі шкільної лави ідей про рівноправність України-Руси із іншими європейськими середньовічними державами була вкрай прогресивною. Пізніше ці ідеї були підтримані у шкільній навчальній літературі (Васильків, Паршин, Островський, 2020), як актуальні для пропагування та докладного аналізу.

Висновки. Отже, на прикладі образу короля Данила Романовича у шкільних підручниках можна продемонструвати окремі елементи становлення історичної пам'яті в незалежній Україні. Від 1991 р. історики зіштовхнулися із проблемою відсутності національних наративів. Стара радянська шкільна навчальна література орієнтувалася на встановлені давніше штампи: невелика увага до життєписів немосковських володарів, наголос на співпраці із правителями «північної Русі», спільна боротьба із ординцями та іншими іноземними феодалами тощо. У такій концепції місця для українських героїв не існувало, що продемонстрував випадок старшого Романовича, образ якого змальовано неповно й уривчасто. Перші питоми українські підручники з історії Княжої доби з'явилися друком у 1995 р. На той час були опубліковані дослідження українських істориків першої половини ХХ ст., раніше заборонених комуністичною владою. На підставі цього встановилися значно об'єктивніші оцінки політики короля Данила та Галицько-Волинської держави загалом. Із розвитком української історіографії змінився також портрет старшого Романовича: його життєпис став докладнішим, а концепт королівства Русі міцніше утверджувався у історичній пам'яті. Хоча остаточні оцінки (наприклад, «звільнення» князя Данила від епітету Галицький) з'явилися упродовж 2010-х років, звернення уваги до цієї постаті як частини українського національного пантеону має беззаперечну вагу. Приклад короля Данила Романовича демонструє також важливу закономірність: уявлення про нього спочатку склалося у науковій літературі, пізніше – у навчальній. Це демонструє звичний механізм формування історичної пам'яті, коли більш консервативні кола авторів-«освітян» наголошують на подіях, доведених дослідниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батурина С. Історія України в загальній схемі радянської історії (на основі аналізу підручників союзних республік). *Сіверянський літопис*. 2019. № 3. С. 140–152.
2. Васильків І., Паршин І., Островський В. Перший український король: посібник серії «Шкільна бібліотека» для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.
3. Войтович Л. Галич в політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 478 с.
4. Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
5. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 244–250.
6. Коляда І., Криlach К., Слюсаренко С. Історія України: Підручник для 7 класу середнього загальноосвітнього навчального закладу. Київ: Генеза, 2001. 328 с.
7. Лях Р., Темірова Н. Історія України. З найдавніших часів до XIV ст.: Підручник для 7-го класу середніх шкіл. Київ: Генеза, 1996. 120 с.
8. Лях Р., Темірова Н. Історія України. З найдавніших часів до XV ст.: Підручник для 7-го класу середніх шкіл. Київ: Генеза, 2000. 320 с.
9. Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 348 с.
10. Паршин І. Мавтовивчений епізод середньовічної Центрально-Східної Європи: чеський король Вацлав III та «донька короля Русі». *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. Львів, 2022. Кн. 5. С. 274–285.
11. Паршин І. Участь Данила Романовича інтронізації угорського короля Бели IV. *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9. С. 23–33.
12. Сарбей В., Сергієнко С., Смолій В. Історія Української СРС. Навчальний посібник для 7-8 класів. Київ: Радянська школа, 1983. 159 с.
13. Сергієнко С., Смолій В. Історія України (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.): Навчальний посібник для 7–8 класів середніх шкіл. Київ: Освіта, 1995. 254 с.
14. Смолій В., Степанков В. Історія України: Давні часи та середньовіччя. Пробний підручник для 7-го класу. Київ: Освіта, 2001. 270 с.
15. Турченко Ф. Як створювалися перші підручники з історії України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45, т. 1. С. 177–191.
16. Merenyuk K. “Tournaments” and “Games” in Rus’: tradition or single mentions? *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2021. Вип. 3. С. 57–69.

RREFERENCES

1. Baturyna S., Istoriiia Ukrainy v zahalnoi skhemi radianskoï istorii (na osnovi analizu pidruchnykiv soiuznykh respublik) [History of Ukraine in the general scheme of Soviet history (based on the analysis of textbooks of the Union republics)]. *Siverianskyi litopys*, 2019, Nr 3, pp. 140–152. [in Ukrainian].
2. Vasylykiv I., Parshyn I., Ostrovskyy V. *Pershyi ukrainskyi korol: posibnyk serii “Shkilna biblioteka” dlia 7 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [The first Ukrainian king: a textbook of the “School Library” series for the 7th grade of general secondary education institutions]. Ternopil: Aston, 2020. 160 p. [in Ukrainian].
3. Voityvych L. *Halych v politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV stolit* [Halych in the political life of Europe in the 11th–14th centuries]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2015. 478 p. [in Ukrainian].
4. Voloshchuk M. “Rus” v Uhorskomu korolivstvi (XI – druha polovyna XIV st.): suspilno-politychna rol, mainovi stosunky, mihratsii [“Rus” in the Hungarian Kingdom (XI – second half of XIV centuries): social and political role, property relations, migrations]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2014. 496 p. [in Ukrainian].
5. Kyrydon A. Polityka pamiaty v Ukraini (1991–2015 rr.) [Politics of memory in Ukraine (1991–2015)]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istoriiia, mizhnarodni vidnosyny*, 2015, Nr 15, pp. 244–250. [in Ukrainian].
6. Koliada I., Krylach K., Sliusarenko S. *Istoriiia Ukrainy: Pidruchnyk dlia 7 klasu serednoho zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu*. [History of Ukraine: Textbook for the 7th grade of a secondary general educational institution]. Kyiv: Heneza, 2001. 328 p. [in Ukrainian].
7. Liakh R., Temirova N. *Istoriiia Ukrainy. Z naidavnishykh chasiv do XIV st.: Pidruchnyk dlia 7-ho klasu serednikh shkil* [History of Ukraine. From the earliest times to the 14th century: Textbook for the 7th grade of secondary schools]. Kyiv: Heneza, 1996. 120 p. [in Ukrainian].
8. Liakh R., Temirova N. *Istoriiia Ukrainy. Z naidavnishykh chasiv do XIV st.: Pidruchnyk dlia 7-ho klasu serednikh shkil* [History of Ukraine. From the earliest times to the 15th century: Textbook for the 7th grade of secondary schools]. Kyiv: Heneza, 2000. 320 p. [in Ukrainian].
9. Parshyn I. *Dyplomatiia Halysko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvni dzherela XIII–XV stolit* [Diplomacy of the Galicia-Volyn state: European narrative sources of the XIII–XV centuries]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2018. 348 p. [in Ukrainian].

10. Parshyn I. Malovyvchenyi epizod serednovichnoi Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: cheskyi korol Vatslav III ta “donka korolia Rusi” [A little-studied episode of medieval Central-Eastern Europe: the Czech king Václav III and the “daughter of the king of Rus”]. *Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka “Tustan”*, 2022, Nr 5, pp. 274–285. [in Ukrainian].
11. Parshyn I. Uchast Danyla Romanovycha intronizatsii uhorskooho korolia Bely IV [Danylo Romanovych’s participation in the enthronement of the Hungarian king Bela IV]. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 2015, Nr 9, pp. 23-33. [in Ukrainian].
12. Sarbei V., Serhiienko S., Smolii V. *Istoriia Ukrainiskoi SRS. Navchalnyi posibnyk dlia 7-8 klasiv*. [History of the Ukrainian SRS. Study guide for grades 7-8]. Kyiv: Radianska shkola, 1983. 159 p. [in Ukrainian].
13. Serhiienko S., Smolii V. *Istoriia Ukrainy (z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.): Navchalnyi posibnyk dlia 7-8 klasiv serednikh shkil* [History of Ukraine (from the earliest times to the end of the 18th century): Study guide for 7-8 grades of secondary schools]. Kyiv: Osvita, 1995. 254 p. [in Ukrainian].
14. Smolii V., Stepankov V. *Istoriia Ukrainy: Davni chasy ta serednovichchia. Probnii pidruchnyk dlia 7-ho klasu* [History of Ukraine: Ancient Times and the Middle Ages. Trial textbook for the 7th grade]. Kyiv: Osvita, 2001. 270 p. [in Ukrainian].
15. Turchenko F. Yak stvoriuvались pershi pidruchnyky z istorii Ukrainy [How the first textbooks on the history of Ukraine were created]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 2016, Nr 45, t. 1, pp. 177–191. [in Ukrainian].
16. Mereniuk K. “Tournaments” and “Games” in Rus’: tradition or single mentions? *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva*, 2021, Nr 3, pp. 57–69.